

О.В. МОРОЗ*(Вінницький національний аграрний університет, м. Вінниця, Україна)***В.М. СЕМЦОВ***(Вінницький навчально-науковий інститут економіки
Тернопільського національного економічного університету, м. Вінниця, Україна)*

Фінансові аспекти ідентифікації сучасних прихованих економічних процесів

Стаття присвячена ідентифікації сучасних прихованих економічних процесів, що відбуваються в аграрній сфері економіки України. Визначено основні складові прихованої економіки, характерні для аграрної галузі та сучасного етапу розвитку економіки країни. Акцентовано увагу на проблемах використання податкових пільг, наведено характерні приклади реалізації процесів прихованої економіки. Виявлено проблеми державного регулювання економіки на прикладі використання контрактного підходу (угод-примирень) як неефективного інструмента наповнення бюджету; акцентовано увагу на потенційних загрозах, які може спричинити контрактний підхід. Встановлено, що особливої уваги потребує аналізування та регулювання процесів банкрутства з метою унеможливлення стратегічних дефолтів. Підкреслено роль місцевої влади у процесах відновлення платоспроможності підприємств-боржників. Запропоновано напрями удосконалення системи боротьби з тіньовою економікою, а також обґрунтована доцільність посилення відповідальності (у т. ч. кримінальної) за економічні правопорушення.

Ключові слова: *прихована економіка, рентоорієнтована поведінка, державне регулювання, податки, економічні порушення, опортунізм.*

О.В. МОРОЗ*(Вінницький національний аграрний університет, г. Вінниця, Україна)***В.М. СЕМЦОВ***(Вінницький учебно-научный институт экономики
Тернопольского национального экономического университета, г. Винница, Украина)*

Финансовые аспекты идентификации современных скрытых экономических процессов

Статья посвящена идентификации современных скрытых экономических процессов, происходящих в аграрной сфере Украины. Определены основные составляющие скрытой экономики, характерные для аграрной отрасли и современного этапа развития экономики страны. Акцентируется внимание на проблемах использования налоговых льгот, приведены характерные примеры реализации процессов скрытой экономики. Выявлены проблемы государственного регулирования экономики на примере использования контрактного подхода (сделок- примирения) как неэффективного инструмента наполнения бюджета; акцентируется внимание на потенциальных угрозах, которые может повлечь контрактный подход. Установлено, что особого внимания требует анализ и регулирование процессов банкротства с целью предотвращения стратегических дефолтов. Подчеркнута роль местных властей в процессах восстановления платежеспособности предприятий-должников. Предложены направления усовершенствования системы борьбы с теневой экономикой, а также обоснована целесообразность усиления ответственности (в т. ч. уголовной) за экономические правонарушения.

Ключевые слова: *скрытая экономика, рентоориентированное поведение, государственное регулирование, налоги, экономические нарушения, опортунізм.*

Financial Aspects of Identifying Present-Day Hidden Economic Processes

The study deals with the identification of present-day hidden economic procedures occurring in agrarian sector of Ukraine. Main components of hidden economy characteristic for agricultural sector and current stage of the state economic development have been determined. The focus has been made on issues of using tax concessions; fingerprint examples of hidden economy implementation processes have been given. Problems of the economy state regulation have been highlighted through an example of applying contractual approach (transaction-reconciliation) as an ineffective tool for filing the budget; potential threats have been identified that may result from this contractual approach. It has been emphasized that special attention should be paid to the analysis and regulation of bankruptcy procedures in order to prevent strategic defaults. Role of local authorities in debtor company solvency restitution has been determined. Vectors for improvement of shadow economy fighting system have been laid out and appropriateness of increasing degree of liability (including criminal one) for economic crimes has been grounded.

Keywords: hidden economy, rent-seeking behavior, government regulation, taxes, economic crimes, opportunism.

Постановка проблеми. Вирішення складних та багатогранних задач забезпечення стійкого соціально-економічного розвитку України значною мірою залежить від пізнання сутності, значення та ролі прихованих економічних процесів в житті суспільства. Очевидно, що лише оволодіння усіма основними фактами, їх співставлення та аналіз економічних процесів, які не віддзеркалюються офіційною статистикою і поширеними постулатами економічної теорії, дозволить виявити закономірності, протиріччя та тенденції розвитку вітчизняної економіки та забезпечить недопущення багатьох помилок і прорахунків у механізмі державного регулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами подібних економічних процесів, у тій чи іншій мірі, в свій час займалися представники різних наукових течій, такі як В. Авдійський [1], Ю. Латов [10], В. Ленін [11], К. Маркс [13], П. Самуельсон [23], Е. де Сото [24], Л. Тимофєєв [26] та інші. Проте, на відміну від будь-якого іншого предмету економічних досліджень, приховані процеси потребують чіткої ідентифікації стосовно конкретного періоду, країни, соціальних груп, ментальності і т.д. З іншого боку, теорія опису таких процесів та методологія їх вивчення залишаються недостатньо дослідженими, що обумовлює актуальність відповідних аналітичних пошуків, особливо для країн з транзитивною економікою.

Сьогодні дослідження особливостей функціонування тіньової економіки, у т.ч. прихованих економічних процесів, в Україні лише формуються у своєму методологічному алгоритмі. Відтак повідомлення нових, раніше невідомих фактів, а також встановлення нових зв'язків між

прихованими економічними процесами, на нашу думку, вже становить елемент новизни.

Зазначимо, що тези більшості сучасних економістів, що стосуються функціонування тіньової економіки, за всієї своєї кон'юнктурності мають проблематичну прикладну цінність. Наприклад, О. Рибчак писала: «...обмеження масштабів поширення тіньової економіки, і, як наслідок, процесу зростання тіньового капіталу, може відбутися тільки за умов гармонізації суспільних відносин на основі усунення суперечностей та недоречностей економічної моделі, які порушують паритетність розвитку окремих сфер і сегментів ринку, зачіпають інтереси окремих суб'єктів» (кін. цит.) [21, с. 30]. Проблема, на нашу думку, полягає у тому, що термін «гармонізація» потребує чітких конкретних форм. Очевидно, що коли немає реальних фактів та доказів щодо тіньових економічних процесів, то розробка рекомендацій по зменшенню негативних аспектів їх функціонування є неможливою.

Парадокс тіньової економіки полягає у прихованості відповідних процесів: їх суті, емпіричних описів, інституційних складових і т.д. Можна припустити, що частково складнощі ідентифікації прихованих економічних процесів обумовлені самими підходами до визначення категорії «прихована економіка». Наприклад, Ю. Попов та М. Тарасов, досліджуючи різноманіття форм тіньової економіки, стверджують, що «...існують різні підходи щодо класифікації тіньової економіки» (кін. цит.) [18, с. 28]. На думку цих науковців [18, с. 33], під час класифікації тіньової економіки слід використовувати комплексний соціально-економічний підхід, який має ряд переваг

над правовим та статистичним підходами. Натомість сам опис такого підходу та його переваг представляється більш ніж цікавим.

Дійсно, на даний час в економічній науці немає єдиного підходу щодо дефініції такої категорії як «тіньова економіка» [1, с. 11; 2, с. 61-62; 3, с. 172; 12, с. 8-11], не кажучи вже про таку її складову як «прихована економіка».

Так, О. Бренделева, досліджуючи структуру тіньової економіки, досить переконливо писала: «прихована економіка – це економічна діяльність, що не відображається у статистичній звітності, фіктивна – реально не існуюча діяльність, однак яка відображається у статистичній звітності з метою зменшення оподаткування, отримання пільг та ін.» (кін. цит.) [3, с. 173].

Прихована економіка, на нашу думку, включає в себе такі основні елементи: невраховану та нелегальну (підпільну) економіку; детально авторський підхід представлено у раніше опублікованій роботі [15]. При цьому фіктивна економіка потребує розгляду, як вважаємо, як самостійна складова тіньової економіки. Така постановка питання в ряді випадків являється ключовою.

Очевидно, що цілісний розгляд функціонування вітчизняної прихованої економіки – це задача монографічного дослідження. Тому **мета даної статті** – здійснити опис окремих економічних процесів у сфері вітчизняного бюджетування, які виходять за межі офіційної статистики та формалізованих (на даний час) моделей аналізу. В якості інформаційної основи дослідження використані дані органів влади.

Виклад основного матеріалу дослідження. На наш погляд, для сучасної регулятивної політики характерним є намагання маскувати реальні економічні процеси, що відбуваються у вітчизняному аграрному секторі економіки. Політика «загравання з бізнесом» шляхом лібералізації законодавства створює серйозні перешкоди для наповнення бюджетів усіх рівнів і за своєю сутністю є фактором посилення прихованих процесів.

Складається ситуація, коли суб'єкти господарювання бажають отримувати суспільні блага (отримувати пільги, допомоги та ін.), однак при цьому не сплачувати та / або мінімізувати податки та збори. Як наслідок, виникають суспільні втрати. Наприклад, станом на 01.12.2013 р. Сільськогосподарськими підприємствами Вінницької області було спрямовано на спеціальні рахунки близько 690 млн. грн. ПДВ, тоді як до Державного бюджету підприємствами галузі сплачено лише близько 25 млн. грн. ПДВ, тобто майже у 28 разів менше. Нагадаємо, що згідно діючого законодавства, а саме ст. 209 Податкового кодексу України [17] вітчизняні сільськогосподарські товаровиробники мають можливість обрати спеціальний режим оподаткування згідно якого ПДВ, нарахований такими сільськогосподарськими підприємствами, не підлягає сплаті до бюджету, а повністю залишається в їх розпорядженні та спрямовується на розвиток

виробництва. При цьому зазначені суми податку акумулюються на спеціальних рахунках, відкритих в установах банків. Однак, якщо врахувати, що впродовж 2012-2013 рр. аграрний сектор трансформувалася до однієї з найбільш рентабельних галузей народного господарства, то в реальності маємо дуже потужний сектор економіки, який має пільги по суті антисуспільного змісту.

Іншим вкрай небезпечним фактором в аграрному секторі є опортунізм, у його соціально-економічному прояві. Сьогодні практика господарювання вказує на зростання тіньової економіки, насамперед через посилення опортуністичної діяльності з боку власників і менеджменту підприємств [22]. В цьому аспекті при розробці заходів боротьби з прихованими економічними процесами в Україні, доречно, на нашу думку, використати методологічний принцип В. Леніна [6; 14, с. 19] як «критичне осмислення досвіду».

Подібний досвід в аграрному секторі економіки доводить, що пільги повинні знаходитися у системі ефективного контролю суспільства. Так, необхідно відзначити, що станом на 01.12.2013 р. у Вінницькій області 976 платників ПДВ (а це близько 20 % від їх загальної кількості) працювали на спеціальному режимі оподаткування у сфері діяльності сільського господарства. При цьому фактів зловживань щодо незаконного отримання пільг на сьогодні більш ніж достатньо. Наприклад, службові особи сільськогосподарського підприємства ТОВ «Деметра» (ЄДРПОУ 03730621) с. Лучинець Мурованок-риловецького району Вінницької області, проводячи фінансово-господарську діяльність, незаконно отримали кошти у вигляді пільг по ПДВ шляхом надання завідомо неправдивої інформації про обсяги постачання вироблених сільськогосподарських товарів за період 2011-2012 рр. Підприємству вдалося акумулювати на спеціальному рахунку грошові кошти в сумі близько 350 тис. грн. В подальшому ці кошти були використані (легалізовані) на власні потреби підприємства. Відзначимо, що лише у 2013 р. органи влади виявили ці зловживання на підприємстві ТОВ «Деметра» та вжили відповідні заходи з огляду на те, що в діяльності агента ринку проглядалися ознаки порушення ст. 209 КК України [8]. Отож своєчасність викриття фактів прихованої економіки є важливим завданням у системі вдосконалення державного регулювання економіки.

Макроекономічним парадоксом ситуації є те, що інерція суспільної свідомості, яка проявляється у масовому небажанні агентів ринку справно дотримуватися законодавства (податкового, кримінального та ін.) і є тим основним фактором, що стримує активність кращої частини суб'єктів господарювання. Очевидно, що якщо вплив цього фактору в Україні буде зростати, то негативні економічні наслідки будуть посилюватися, а активність підприємництва – зменшуватися.

Потребує вирішення і проблема оптимізації пільгового оподаткування сільськогосподарських товаровиробників. Так, з метою поліпшення розвитку

Фінанси та оподаткування

вітчизняних сільськогосподарських підприємств, підтримки аграрного сектору, нарощування обсягів виробництва продукції, а також забезпечення стимулювання раціонального використання землі державою запроваджено спрощення механізму нарахування та сплати податків для сільськогосподарських підприємств, зокрема у вигляді фіксованого сільськогосподарського податку (ФСП) [17]. Ці заходи безумовно сприяли збільшенню прибутку сільськогосподарських підприємств і наприкінці 90-х рр. ХХ ст. і сьогодні. Слід визнати, що свого часу це було вірним регулятивним рішенням у дуже непростих умовах, в яких функціонувало вітчизняне сільське господарство.

Наприклад, у 2013 р. у Вінницькій області було зареєстровано 3142 сільськогосподарських товаровиробників (усі форми власності). При цьому більша частина сільськогосподарських підприємств (близько 63 %) були платниками ФСП. Із 1800 фермерських господарств, які сплачували податки, 1261 господарство було платником ФСП. Об'єктом оподаткування для платників ФСП є площа сільськогосподарських угідь та / або земель водного фонду, що перебуває у власності сільськогосподарського товаровиробника або надана йому у користування, у т. ч. на умовах оренди [17].

Водночас у 2013 р. 1339 сільськогосподарськими підприємствами Вінницької області було укладено договорів оренди земельних паїв з 444 тис. громадян, при цьому загальна орендована площа паїв складала більше 1 млн. га. Отож, з одного боку, держава зменшує податковий тиск на сільськогосподарські підприємства шляхом запровадження ФСП, оскільки платники цього виду податку не сплачують податок на прибуток, податок на землю, збір за спеціальне використання води та збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності (у частині провадження торговельної діяльності). З іншого боку, закладає підґрунтя для виникнення соціально-економічних проблем.

Зокрема, станом на 01.12.2013 р. платниками ФСП Вінницької області до бюджетів усіх рівнів було сплачено лише 319,3 млн. грн. (у т. ч. 7,1 млн. грн. фіксованого сільськогосподарського податку; 192,8 млн. грн. податку на доходи з фізичних осіб; 22,9 млн. грн. податку на додану вартість). Як бачимо, обсяги податків та зборів, що надходять від платників ФСП, в умовах бюджетного дефіциту є явно заниженими.

Прихована економіка спостерігається і в державних наукових установах. У 2012 р. органами державної влади (зокрема ДПСУ та ін.) проведено аналіз діяльності – 207 державних підприємств – дослідних господарств Національної академії аграрних наук України (НААНУ), до складу якої станом на 2013 р. входила 271 установа, (підприємства, організації та ін.) [20]. За результатами перевірки встановлено, що у 2012 р. обсяги придбання найбільших дослідних господарств у сумнівних контрагентів склали понад 70 млн. грн. Лише заниження чистого прибутку, що підлягає

сплаті до державного бюджету державними унітарними підприємствами та їх об'єднаннями, шляхом реалізації продукції сільськогосподарського виробництва за заниженими цінами становило понад 58 млн. грн.

Як приклад, дослідні господарства реалізовували за заниженими цінами продукцію власного виробництва на адресу підприємства ТОВ «Торгова аграрна компанія» (ЄДРПОУ 37469662, м. Київ). При цьому, важливо відзначити, що одночасно державні дослідні господарства (18 дослідних господарств) здійснювали тендерні закупівлі за завищеними цінами у ТОВ «Торгова аграрна компанія». Непоодинокими були випадки відчуження ліквідованого майна (виробничі потужності, адміністративні будівлі) у ході процедури банкрутства.

Буде справедливим відзначити, що поширення тіншових процесів в Академіях наук не є принципово новим явищем. Варто лише, пригадати Академію наук Російської імперії у ХVІІІ ст., коли також проводилися економічні зловживання та безслідно зникали значні обсяги державних фінансових ресурсів [4, с. 244-245].

Разом з тим на практиці спостерігалися випадки опортуністичної моделі поведінки з боку представників органів влади щодо діяльності підприємств НААНУ. Наприклад, у діяльності «Уладово-Люлинецької Дослідно-Селекційної станції Інституту Біоенергетичних культур і цукрових буряків НААНУ» (далі – УЛДСС), (ЄДРПОУ 00497638 с. Уладівське Калинівського району Вінницької області) за 2011-2012 рр. були нібито виявлені заниження податкових зобов'язань щодо плати за землю на суму більше 430 тис. грн. Однак, згідно діючого законодавства УЛДСС має пільги по платі за землю встановлені відповідно до ст. 282 Податкового кодексу України від 02.12.2010 р. № 2755-VI [17], оскільки є дослідним господарством науково-дослідної установи. Свою правоту керівництву станції довелося доводити у суді. Згідно Постанови Вінницького окружного адміністративного суду від 22.04.2013 р. дії органів стягнення були визнані протиправними. Зазначене є яскравим прикладом формування у недосконалій макроекономічній системі додаткових трансакційних витрат. Таким чином, подібні приклади опортуністичної поведінки окремих представників влади демонструють реальні та/або потенційні загрози можливості використання влади в приватних інтересах.

Відмітимо, що в умовах зростання опортуністичної поведінки суб'єктів господарювання органи влади систематично зменшують кількість контрольно-перевірочних заходів. Наприклад, станом на 01.12.2013 р. Головним Управлінням Міністерства доходів і зборів України у Вінницькій області було проведено 6 планових та 88 позапланових перевірок сільськогосподарських товаровиробників, а це на 94 перевірки (або на 48 %) менше ніж у 2012 р. За результатами проведених планових документальних

перевірок донараховано та пред'явлено до погашення близько 2,1 млн. грн., з яких сплачено до бюджету майже 300 тис. грн. (близько 1,8 млн. грн. було оскаржено суб'єктами господарювання у судовому порядку). Очевидно, що в умовах дисфункціональності ринкових відносин зменшення заходів перевірки діяльності суб'єктів господарювання служить своєрідним сигналом для активізації прихованих економічних процесів. Тому процес пошуку об'єктивної реальності у взаємостосунках є вкрай важливим. Разом з тим вважаємо помилковим вибудовувати відносини за паритетним принципом. Наприклад, О. Клименко стверджував, що «... саме у партнерстві та паритетних відносинах із підприємницькими колами ми вбачаємо першочергову заповуку для формування в нашій країні сприятливого інвестиційного клімату та комфортних умов ведення бізнесу» (кін. цит.) [7, с. 5]. На нашу думку, паритетність у відносинах неможлива, з огляду принаймні на існування «принципу історизму», який був детально обґрунтований свого часу В. Леніним [6; 14, с. 15], суть якого зводиться до аналізу результатів практики та наукового пізнання історичних процесів.

Станом на 01.11.2013 р. на розгляді в судах України знаходилося більше 51 тис. справ на суму майже 137 млрд. грн. за позовами платників податків до органів стягнення (зокрема Міністерства доходів і зборів України) щодо визнання протиправними податкові повідомлення-рішення. Аналіз судової практики в Україні доводить, що практично всі справи розглядаються в судах тривалий час: від одного року й більше. Очевидно, що основне бажання суб'єктів господарювання – отримувати прибутки, у т. ч. шляхом мінімізації податків. Завдання ж влади забезпечувати належне формування бюджету з метою реалізації завдань та функцій органів влади. У зв'язку

з цим владою було заплановано проводити політику погодження умов примирення з платниками податків. Суть примирень зводиться до того, що органи влади організують роботу робочих груп з координації дій для досягнення примирень у судових справах за позовами суб'єктів господарювання щодо оскарження податкових повідомлень – рішень. При цьому згідно розпорядження Міністерства доходів і зборів України від 15.11.2013 р. № 369-р «визначальним критерієм при оцінці матеріалів судової справи є наявність або ймовірність згоди платника податків щодо визнання ним частини порушень податкового законодавства, зафіксованих в акті перевірки, за яким було прийнято спірне рішення, а також наявність гарантій щодо оплати сум податкових зобов'язань за визнаними порушеннями». Однак, по-перше, цей «визначальний» критерій є більш ніж нечітким формулюванням; по-друге, подібні критерії, на нашу думку, закладають корупційну складову в укладання угод примирення. Адже, якщо акти перевірок були оформлені згідно діючого законодавства, тобто в них чітко відображені порушення законодавства, то в цьому випадку примирення, умовно кажучи, легалізує факт ухилення від сплати податків.

Вважаємо, що подібні підходи можуть слугувати «сигналом» як для окремих представників влади, так і для бізнесу щодо вигідності укладання імпліцитно-реляційних угод корупційного змісту (зміст таких угод описано авторами у монографії [16]). Небезпекою цих угод, на нашу думку, є те, що вони сприяють т. з. ефекту «захопленню державного регулятора», описаного В.Л. Тамбовцевим [25]. Адже як по-іншому можна пояснити планування мінімальних надходжень до бюджету, у результаті укладання примирень між органами стягнення та суб'єктами господарювання (табл. 1).

Таблиця 1

Мінімальні очікувані бюджетні надходження до 31.12.2013 р

№	Область / Місто	Справи про визнання недійсними (нечинними) податкових повідомлень рішень	
		кількість	тис. грн.
1	АР Крим	8	623
2	Вінницька	11	21930
3	Волинська	102	93077
4	Дніпропетровська	34	192302
5	Донецька	37	50344
6	Житомирська	6	2412
7	Закарпатська	49	54425
8	Запорізька	8	4255
9	Івано-Франківська	65	23286
10	Київська	12	3759
11	Кіровоградська	33	13328
12	Луганська	61	47580
13	Львівська	66	7307
14	Миколаївська	7	787
15	Одеська	30	29110
16	Полтавська	56	18890
17	Рівненська	73	55627
18	Сумська	20	9011

19	Тернопільська	51	20973
20	Харківська	36	388397
21	Херсонська	37	14884
22	Хмельницька	16	10917
23	Черкаська	109	354809
24	Чернівецька	15	19341
25	Чернігівська	17	13492
26	м. Київ	71	175730
27	м. Севастополь	30	72169
28	Центральний офіс (Міжрегіональне головне управління Міністерства доходів і зборів України, що проводить обслуговування великих платників податків)	247	5655454
	Всього	1307	7354219

Джерело: на підставі розпорядження Міністерства доходів і зборів України від 15.11.2013 р. № 369-р

Вважаємо, що необхідність отримання надходжень до бюджету у сумі більше 7,35 млрд. грн. при умові використання контрактного підходу (угод-примирень) може надати потенційні вигоди окремим представникам влади «на місцях» щодо використання службового становища в приватних інтересах. Суттєво зростає загроза проведення окремими представниками влади «політики фаворитизму». На нашу думку, навіть механізм погодження рішень щодо примирення у «центрі», за сучасних умов, не здатний гарантувати належного рівня дисципліни (відповідальності).

Слід відзначити, що запровадження нових «правил гри», у вигляді примирень, по своїй суті, дещо нагадують ситуацію в Єрусалимі у 621-622 рр. до н.е., коли в результаті запровадження нових порядків (інститутів) «... жертвопринесення не розпорозувалися по всій країні, а зосереджувалися в руках центрального релігійно-політичного апарату держави. Адміністративна і судова діяльність родових ще більшою мірою установ знаходила свою вищу санкцію теж у центрі» [9, с. 31-32].

Встановлення мінімального рівня надходжень, значною мірою, спотворює об'єктивність та доцільність укладання угод-примирень. Контрактний підхід, що проявляється у формі угод, навіть може спонукати суб'єктів господарювання до здійснення економічних правопорушень.

Цікаво, що переважна більшість підприємств в аграрному секторі економіки відмовляється від підписання мирових угод. Наприклад, вищий менеджмент ТОВ «Династія» (ЄДРПОУ 30804386), маючи у 2013 р. позовні вимоги на суму близько 167,5 тис. грн. відмовилось від підписання угод-примирень. Проте, існують непоодинокі випадки, коли суб'єкти господарювання, в силу різних причин, погоджуються на підписання угод-примирень. Наприклад, ТОВ «Агропромпереробка» (ЄДРПОУ 31613995) (предмет спору – визнання недійсними податкових повідомлень-рішень на суму 298,0 тис. грн.) погодилось підписати угоду примирення з органами влади. В результаті підписання цієї угоди планувалося, що підприємство-позивач сплатить суму 150 тис. грн. до бюджету, а в іншій частині відмовиться від позову (тобто фактично

отримує «виграш» – 148 тис. грн.). Такий виграш у суспільному вимірі представляється скоріше негативним фактором.

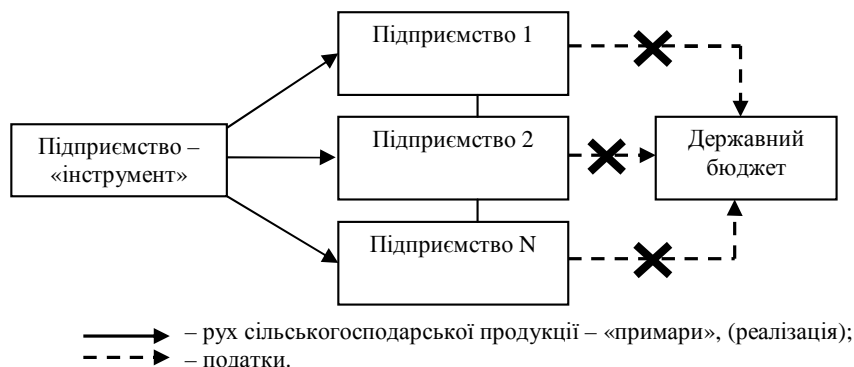
Аграрна сфера завжди була та залишається сприятливою для приховуваних економічних процесів. Вражають масштаби тіньових операцій. Так, наприклад у 2010 р. на Дніпропетровщині було ліквідовано «конвертаційний центр», який здійснював конвертацію безготівкових коштів у готівку, а також займався переведенням коштів на розрахункові рахунки фіктивних підприємств з метою ухилення від сплати податків. Організатори «конвертаційного центру» в період 2008-2010 рр., з метою незаконної конвертації грошових коштів, створили фіктивні та/або транзитні підприємства: ТОВ «ПЕК» (ЄДРПОУ 36162241), ТОВ «Пром Сервіс» (ЄДРПОУ 35862196), ТОВ «Інформ Союз» (ЄДРПОУ 36028335), ТОВ «Ореада» (ЄДРПОУ 36785982), ПП «Грін-Стар» (ЄДРПОУ 36096457) та ін. Створені підприємства використовувались організаторами для незаконної конвертації грошових коштів підприємств переважно Дніпропетровської та Запорізької областей. Прикриттям конвертації слугувала закупка сільськогосподарської продукції. Слід відзначити, що через рахунки підконтрольних організаторам підприємств, з метою конвертації та подальшої легалізації «тіньових» коштів (майна), за період 2009-2010 рр. було незаконно переведено у готівку понад 150 млн. грн. До речі, цей випадок демонструє своєрідне об'єднання компонентів фіктивної та прихованої економіки. Таким чином, на практиці межа між складовими тіньової економіки досить часто може бути нечіткою (умовною).

Сьогодні можна впевнено стверджувати, що запровадження спеціальних рахунків для сплати ПДВ в аграрній сфері не гарантує повної безпеки, хоча ще не так давно вітчизняні науковці були переконані, що саме цей захід є одним з ключових в удосконаленні податкового законодавства. Наприклад, А. Веткін, досліджуючи тіньовий сектор, зокрема діяльність конвертаційних центрів, писав: «... запорука успішної боротьби з конвертаційними центрами – інституціональні зміни. Насамперед треба вдосконалити законодавство в тих напрямках, які

дозволяють послабити заінтересованість платників податку в послугах конвертаційного центру. У податковій сфері до таких напрямів належать впровадження спецрахунків для ПДВ, що, за умови доброго опрацювання технічних моментів, зробить

неможливим ухилення від сплати цього податку» (кін. цит.) [5, с. 18].

Важливо відзначити, що хоча регіональні ознаки і впливають на рівень та масштаби тіньової економіки, проте самі схеми є досить типовими (рис. 1).

Джерело: складено авторами на основі власних досліджень.

Рис. 1. Типова схема економічних порушень в аграрному секторі економіки України

Суть схеми полягає у тому, що «підприємство – інструмент» здійснює операції по формуванню «схемного» кредиту для ряду інших сільськогосподарських підприємств. Досить часто, на практиці, при відсутності сільськогосподарської техніки та основних засобів «підприємство – інструмент» орендує незначну кількість землі, однак у звітності імітує бурхливу діяльність – відображає реалізацію значних обсягів нібито «власної вирощеної продукції». Насправді ж мета такої віртуальної реалізації – це формування податкового кредиту своїм підприємствам – покупцям.

На нашу думку, надзвичайно великої шкоди суспільним інтересам завдає право суб'єкта господарювання реєструватися в одному місці, а знаходитися та /або здійснювати діяльність в іншому регіоні. Наприклад, Селянсько-фермерське господарство «Аграрій» (ЄДРПОУ 32426802) зареєстроване у Вінницькій області (рішення Барської РДА від 01.04.2003 р. № 198), тоді як місцезнаходження господарства – м. Черкаси Черкаської області (відповідно до Єдиного державного реєстру). Відзначимо, що у 2013 р. органи державної влади встановили факт того, що СФГ «Аграрій» взагалі відсутнє за місцезнаходженням, а вищий менеджмент господарства частково втратив документацію (бухгалтерську, господарську та ін.). Як наслідок, суб'єкт господарювання, зі статутним фондом близько 10 тис. грн., здійснив завищення задекларованих податкових зобов'язань на загальну суму близько 20 млн. грн. Подібних прикладів чимало.

Особливої уваги заслуговує також контроль за підприємствами-банкрутами з метою запобігання випадкам стратегічних дефолтів. Станом на 01.01.2013 р. у Вінницькій області було зафіксовано 162 підприємства (юридичні особи) щодо яких, відповідно до Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його

банкрутом» [19], розпочато провадження у справах про визнання їх банкрутами. Загальна сума податкового боргу банкрутів (станом на 01.01.2013 р.) становила близько 229 млн. грн., що складало майже 38 % від загальної суми податкового боргу по Вінницькій області.

На протязі 2012 р. до Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» [19] неодноразово вносилися зміни і доповнення. Отож сьогодні згідно ст. 1 цього закону передбачено, що учасниками у справі про банкрутство можуть бути представники органів місцевого самоврядування, які мають право приймати участь у роботі комітетів кредиторів з правом дорадчого голосу, зокрема вносити пропозиції щодо відновленню платоспроможності боржника. Однак, на практиці ці права та обов'язки органів місцевої влади майже не реалізуються, що створює суттєві перешкоди у забезпеченні стійкого розвитку місцевих територій.

Практика доводить, що органи місцевого самоврядування, як правило, дистанціюються від проблем відновлення платоспроможності боржника, не сприяють у пошуку потенційних інвесторів, які були б в змозі відновити фінансову стабільність підприємств-боржників.

Найбільш проблемні підприємства-боржники Вінницької області, по яких було розпочато процедуру банкрутства: ВАТ «Тульчинський хлібокомбінат» (ЄДРПОУ 00375668) – податковий борг близько 5,4 млн. грн.; Державне підприємство «Сільськогосподарське підприємство «Вінницьке» (ЄДРПОУ 24893936) – податковий борг майже 0,5 млн. грн.; СТОВ «Руданського» (ЄДРПОУ 03732459) – податковий борг близько 0,1 млн. грн.; Державне підприємство «Тростянецький спиртовий завод» (ЄДРПОУ 05459157) – податковий борг близько 20,6 млн. грн.; Приватно-орендне сільськогосподарське підприємство «Росток» (ЄДРПОУ 23065249) – податковий борг майже 1,4 млн. грн. Привертає увагу

Фінанси та оподаткування

той факт, що по деяких підприємствах процедура банкрутства триває вже понад 10 років.

Для Вінниччини проблеми контролю процесів банкрутств місцевою владою є особливо гострими, з огляду на те, що цей регіон є аграрним. Адже не даремно ст. 86 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» [19] передбачено, що рішення про звернення з клопотанням до господарського суду про санацію сільськогосподарських підприємств приймається комітетом кредиторів за участю представника органу місцевого самоврядування. Відтак участь представників місцевої влади повинна бути реальним потужним важелем не лише у процесах запобігання банкрутств, але й для визначення ефективних шляхів забезпечення соціально-економічного розвитку регіону. Одну з умов успіху цього вбачаємо в розробці системи стимулів місцевої влади.

Висновки. Прихована економіка може виникати з двох основних причин. Перша причина: важкий фінансово-матеріальний стан бізнесу (відсутність протекціонізму, державна зарегульованість та ін.), тоді як другою причиною є бажання бізнесу отримувати надприбутки. Однак, і в першому, і в другому випадках ключовим стимулом виникнення прихованої економіки є політика лібералізації законодавства щодо покарання за економічні злочини та недосконалість суспільних інституційних систем контролю загалом.

Практика доводить, що домінуючою тенденцією для бізнесу залишається проведення політики «маневрування» у законодавстві та намагання до розвитку за рентоорієнтованою поведінкою. В основі отримання цієї ренти лежить використання підприємствами «тонкої» економічної стратегії ухилення від відповідальності (фінансової, соціальної та ін.). Саме ця складова є найбільшою соціально-економічною загрозою країни.

Відтак лише комплексний підхід у дослідженнях прихованих економічних процесів, а також врахування їх складних та суперечних особливостей еволюції, здатен визначити ефективні шляхи соціально-економічного розвитку держави.

4 Список використаних джерел

1. *Авдійський В.І.* Тенева економіка і економіческая безопасность государства: учеб. пособие / В.І. Авдійський, В.А. Дадалко. – 2-е изд., доп. – М.: Альфа-М: Инфра-М, 2010. – 496 с.
2. *Бірюков Г.М.* Загальнотеоретичні основи протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом: [монографія] / Г.М. Бірюков, А.Г. Гриневич, Л.М. Дудник, Д.І. Никифорчук; Національний університет ДПС України. – Ірпінь, 2009. – 176 с.
3. *Бренделева Е.А.* Неинституциональная экономическая теория: учеб. пособие / Е.А. Бренделева. – М.: Дело и Сервис, 2006. – 352 с.
4. *Веселовский К.С.* Последние годы прошлого столетия в Академии наук / К.С. Веселовский // Русская старина. – 1898. – № 2. – С. 225-245.
5. *Веткін А.* «Конвертаційні центри»: інституціональні особливості і роль у тіньовій економіці / А. Веткін // Економіка України. – 2005. – № 8. – С. 12-19.

6. *Іванов В.В.* Принцип историзма в произведениях В.И. Ленина 90-х годов / В.В. Иванов. – Томск: Изд-во Томск.ун-та, 1966. – 207 с.

7. *Клименко О.* Про відносини між державою та підприємцями / О. Клименко // Вісник Міністерства доходів і зборів України. – 2013. – № 35. – С. 5.

8. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]: Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=2341-14>.

9. *Крывелев И.А.* Библия: историко-критический анализ / И.А. Крывелев. – М.: Политиздат, 1982. – 255 с.

10. *Латов Ю.В.* Теневая экономика: учеб. пособие для вузов / Ю.В. Латов, С.Н. Ковалев; под ред.: В.Я. Кикотя, Г.М. Казиахмедова. – М.: Норма, 2006. – 336 с.

11. *Ленин В.И.* Империализм, как высшая стадия капитализма / В.И. Ленин // Избранные сочинения. В 10-ти т. Т. 6. 1910–1917. – М.: Политиздат, 1985. – С. 325–439.

12. *Мандибура В.О.* «Тіньова» економіка України та напрями законодавчої стратегії її обмеження: наукове видання / В. Мандибура. – К.: Парламентське вид-во, 1998. – 136 с.

13. *Маркс К.* Капитал. Критика политической экономии: В 3 т. Т. 1, Кн. 1. Процесс производства капитала / Маркс К.; пер. И.И. Степанова-Скворцова. – Л.: Политиздат, 1950. – 794 с.

14. *Маслов Н.Н.* Знамя борющейся партии: Очерк истории Программы КПСС / Н.Н. Маслов, Н.В. Романовский, А.А. Чернобаев. – М.: Политиздат, 1986. – 206 с.

15. *Мороз О.В.* Тіньова економіка: структура, зміст та особливості функціонування / О.В. Мороз, В.М. Семцов // Економіка АПК. – 2013. – № 5. – С. 96-102.

16. *Мороз О.О.* Контракты в аграрной экономике: реальность і перспективы: монографія / О.О. Мороз, В.М. Семцов. – Вінниця: ВНТУ, 2011. – 188 с.

17. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI (із змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]: Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/page>.

18. *Понов Ю.Н.* Теневая экономика в системе рыночного хозяйства: учебник / Ю.Н. Попов, М.Е. Тарасов. – М.: Дело, 2005. – 240 с.

19. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом: Закон України від 14.05.1992 р. № 2343-XII (із змінами і доповненнями) [Електронний ресурс]: Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2343-12>.

20. Про НААН: Офіційний сайт Національної академії аграрних наук України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uaan.gov.ua/content/pro-naan>.

21. *Рибчак О.С.* Фінансова складова тіньової економічної діяльності в Україні / О.С. Рибчак // Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції [«Сучасна економічна наука: теорія і практика»], (Полтава 7-8 листопада 2013 р.) – С. 28-30.

22. *Ропшина Е.* С белого листа / Е. Ропшина // Аргументы и факты в Украине. – 2013. – № 36. – С. 4.

23. *Самуэльсон П.* Экономика / Самуэльсон П., Нордхаус В.; пер. с англ. – М.: «Вильямс», 2000. – 688 с.

24. *Сото, Эрнандо де.* Иной путь. Экономический ответ терроризму / Эрнандо де Сото; пер. с англ.: Б.С. Пинскер. – 2-е изд. – Челябинск: Социум, 2008. – 408 с.

25. *Тамбовцев В.Л.* Теории государственного регулирования экономики: учеб. пособие / В.Л. Тамбовцев. – М.: Инфра-М, 2009. – 158 с. (Учебники экономического факультета МГУ им. М. В. Ломоносова).

26. *Тимофеев Л.* Теневая экономика и налоговые потери в сельском хозяйстве / Л. Тимофеев // Вопросы экономики. – 2001. – № 2. – С. 125-141.